

РОЗДІЛ III. ОПТИМІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

УДК 317.314

Н. М. Усенко

Сумський державний університет

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ШКОЛЯРІВ НА МОТИВАЦІЙНО-ЦІЛЬОВОМУ ТА ОПЕРАЦІЙНОМУ ЕТАПАХ ЕВРИСТИЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ

Евристичне навчання спрямоване на самостійне створення значущих для учня освітніх продуктів, на постійне освоєння креативних механізмів діяльності, активне формування пізнавальної самостійності. Тому організація на всіх етапах евристичної технології самостійної творчої праці – її мотивація, цілепокладання, реалізація окремих компонентів, діагностика результатів – вимагає ретельних і компетентних педагогічних дій.

Ключові слова: евристичне навчання, самостійна робота, пізнавальна самостійність, мотиваційно-цільовий компонент, операційний компонент.

Постановка проблеми. Парадокс сучасної освіти у тому, що вона залишається, як правило, байдужою, несприйнятливою до фундаментальних відкриттів науки. Провідні закордонні та вітчизняні психологи і педагоги (В. Андреев, Р. Бернс, В. Беспалько, Б. Коротяєв, А. Маслоу, В. Паламарчук, І. Прокопенко, К. Роджерс, П. Фрейре, А. Хуторський та багато інших) аргументовано й неодноразово довели не тільки необхідність, але й можливість пріоритету в навчанні пізнавально-творчої діяльності учнів і студентів, яка має бути спрямована на активне глибоке освоєння й обов'язкове переосмислення лише провідних, найважливіших знань та умінь, необхідних для розвитку домінантних здібностей і самореалізації на їх основі окремої особистості. Але показником якості освіти як і раніше, залишається засвоєння непідйомного конгломерату знань. А результат таких «благородних» зусиль – постійне зниження якості знань і відповідно якості освіти і культури, мотивації до навчання підростаючого покоління.

Один із варіантів, який би допоміг розв'язати цю проблему, – освоєння евристичного навчання, яке надає право кожному учню, особливо в умовах спеціалізованої школи, обирати свій темп навчання, зміст і форму значущих для нього освітніх продуктів, що розглядаються в цій технології як основна мета навчального процесу. Педагоги, які освоїли роль компетентного управлінця самостійною пізнавально-творчою діяльністю школярів,

відзначають потужні потенціальні можливості евристичної освітньої технології, її незамінну роль в успішному розвитку пізнавальної самостійності учнів. Але ці можливості можна реалізувати лише в умовах суттєвої перебудови змісту і технологій навчання, показників і критеріїв його якості.

Аналіз актуальних досліджень. Питання організації самостійної роботи як способу розвитку пізнавальної активності та самостійності – предмет досліджень багатьох педагогів і психологів. Такі відомі дидакти, як Ю. Бабанський, В. Буряк, В. Онищук, В. Паламарчук, В. Петров, П. Підкасистий вивчали різні аспекти самостійної роботи учнів, відзначали її особливості на сучасному етапі, наголошували на пріоритеті самостійної діяльності серед інших видів навчання. Але і сьогодні немає спеціальних ґрунтовних досліджень щодо особливостей організації самостійної праці у межах евристичного навчання, яке має за мету забезпечення творчої самореалізації учнів на основі їхніх доміантних, тобто переважаючих здібностей та умінь. Не стало предметом досліджень і формування пізнавальної самостійності як найважливішого чинника такої самореалізації учнів і одночасно об'єктивним наслідком повноцінної самостійної пізнавально-творчої діяльності.

Мета статті – виявлення особливостей організації самостійної роботи в евристичному навчанні, спрямованої на розвиток пізнавальної самостійності старшокласників гуманітарних спеціалізованих класів.

Виклад основного матеріалу. У проведеному нами дослідженні було з'ясовано тенденції й утруднення, які виникають у вчителів під час формування пізнавальної самостійності старшокласників. У зв'язку з цим важливо було практично відповісти на питання, яким чином реалізується цільова, формувальна та діагностична функція вчителя в аспекті організації самостійної евристичної діяльності учнів. Безперечно, принциповим положенням є необхідність застосування комплексного підходу до такої організації, щоб забезпечити досягнення оптимального рівня пізнавальної самостійності, який можна досягти лише на просторі евристичного навчання. Безумовно ми спиралися на відомі концепції особистісного і діяльнісного підходів до самостійної праці, де виокремлюються такі ланки діяльності, як мотиваційно-цільова, виконавчо-операційна, діагностична та корекційна.

Джерелом основних мотивів навчальної діяльності учнів, особливо у старшому шкільному віці, доміантних здібностей та умінь, є їх потреба в самореалізації. Напря́м і характер самореалізації визначаються

індивідуальними особливостями учнів – особистими якостями, що відносяться до пізнання навколишнього світу, самопізнання, комунікацій та інших сфер і галузей. Навчальна діяльність евристичного характеру надає їм можливість створювати освітню продукцію з урахуванням власних потреб, інтересів та здібностей.

Цілі освітньої діяльності по відношенню до учня поділяються на зовнішні нормативні і внутрішні суб'єктивні. Зовнішні цілі задаються вчителем у різних формах і видах, що передбачають, наприклад, виконання освітніх стандартів. Внутрішніми цілями є ті, які учень сформулював самостійно або за допомогою вчителя по відношенню до освітньої галузі або об'єкту вивчення [8].

Під час проведення експерименту ми з'ясували такий факт: конкретизація мети вивчення матеріалу для забезпечення пізнавальної самостійності не стала предметом аналізу вчителів під час планування у навчанні всіх видів цілей – предмету, розділу, теми або конкретного уроку. За цих обставин більшість учнів не розуміють мети освоєння навчального матеріалу, яка ставиться вчителем, виконуючи те чи інше завдання лише за вказівкою педагога. Тому навчання стає об'єктом впливу вчителя, а не суб'єктом власної діяльності учнів.

Спостереження за тим, як вчителі формулюють і ставлять мету, показали, що досить часто вона недостатньо зрозуміла й прийнятна для учнів. Окрім того, багато педагогів ставлять мету, розглядаючи формування пізнавальної самостійності з позицій самостійної діяльності взагалі, а мету розвитку індивідуальності учня (що вкрай необхідно саме у спеціалізованих класах) зовсім не враховують. Однією з основних причин такого становища є, на нашу думку, недостатня дидактична, методологічна і психологічна підготовка вчителів. За таких умов необхідно формувати не лише інтерес до досягнення поставлених цілей і завдань, але й інтерес до переосмислення поставленої вчителем мети, до можливості сформулювати власний варіант мети самостійної діяльності. Експериментальне дослідження засобів формування пізнавальної самостійності з'ясувало, що у більшості випадків вони обираються за необхідністю, а часто й зовсім випадково, в залежності від ситуації, що виникла на уроці. Згідно з даними анкетування лише 5% вчителів систематично й цілеспрямовано формують пізнавальну самостійність під час уроку.

Через нестачу часу на уроці вчитель використовує мінімум засобів, обмежується традиційними методами й засобами для формування пізнавальної самостійності. Не використовуються нові засоби активізації самостійності. Основний акцент робиться на процес навчання, де учень виступає об'єктом, ігнорується здатність і прагнення самого школяра самостійно організувати свою діяльність. Тому виникла необхідність проаналізувати ефективність застосування засобів формування пізнавальної самостійності. Вчителям було запропоновано перерахувати засоби, які вони використовують при вирішенні даної проблеми. Названі засоби не відрізняються оригінальністю, вони виявилися традиційними, які вже давно відомі теорії та практиці.

Ми переконалися, що педагоги шкіл, які були обрані для проведення експерименту, для формування пізнавальної самостійності переважно застосовують традиційні засоби: самостійна робота репродуктивного або частково-пошукового характеру – 43%, засвоєння матеріалу з підручника – 12%, домашня робота в основному нетворчого характеру – 26%.

Зважаючи на це, формувальний експеримент базувався на суттєвому збагаченні форм, методів і засобів формування пізнавальної самостійності.

Мотиваційно-цільовий компонент діяльності включав мотиваційні дії вчителя (зовнішнє мотивування) і мотивацію учнів. Вчитель розкривав зі своїх позицій значимість і важливість запланованої самостійної роботи евристичного характеру, її привабливість для нього особисто, її спрямованість на безумовне відкриття важливого й нового для всіх учасників навчального процесу. Тому й сам учень готувався виконувати цю роботу у відповідності до його розуміння значимості основної мети і з прогнозованими засобами та методами діяльності. На даному етапі забезпечувалися умови не тільки усвідомити, але й самостійно формулювати особисту мету і завдання навчальної діяльності. Вчитель при цьому спирався на принципи евристичного навчання – творчої самостійності, завершеності, прогностичності, пізнавально-творчої взаємодії суб'єктів навчального процесу. Для евристичної технології навчання, зокрема при проведенні самостійної роботи, як відомо, вважається недостатнім повідомлення мети, завдань, плану діяльності педагогом. Учні повинні вийти на вищий рівень діяльності – визначити для себе і подати товаришам своє власне розуміння мети і завдань роботи, працювати на основі цілепокладання,

цілеспрямованості та бажанні досягти успіху. У цьому, на нашу думку, і виявляється принципова відмінність евристичного навчання від навчання традиційного.

Але таке просування на якісно новий рівень навчання, як доводить наш експеримент, не є легким, автоматичним. Воно можливе лише завдяки дотриманню парадигми евристичного навчання та її організаційних алгоритмів. Педагог має так побудувати свою роботу з учнями, щоб вони уявляли і прогнозували свій власний продукт пізнавально-творчої діяльності, як у зовнішньому, так і у внутрішньому вигляді. Але результат такої самостійної роботи багато в чому непередбачений, несподіваний і для учнів, і для вчителя. Чому? *По-перше*, тому, що це результат діяльності творчої, яка й породжує новий, неповторний продукт. *По-друге*, кожний ставив свою мету, відмінну від інших (за умови дотримання всіх вимог до справді самостійної роботи евристичного характеру). *По-третє*, кожний застосував різні форми, методи і засоби для досягнення своєї мети. Спираючись на праці таких психологів і дидактів як А. Брушлинський, А. Лук, Я. Пономарьов, А. Хуторський, ми розрізняємо зовнішній і внутрішній продукт творчої самостійної праці. Матеріалізоване досягнення суб'єктів навчальної евристичної діяльності (і педагога, і учня) у процесі прийняття, осмислення, власного перетворення і виконання самостійного завдання і є зовнішній продукт. Це були в експериментальній роботі письмовий твір, оповідання, науковий реферат, есе у довільній формі, невеликий проект тощо.

Отже, означені особливості мотиваційно-цільового етапу були експериментально перевірені при виконанні самостійної роботи з окремих тем української літератури, мови та іноземної мови. У контрольних класах, де об'єктивно не вистачало часу на ґрунтовне мотивування і цілепокладання наступної самостійної діяльності, мотивація концентрувалася на важливості наступної теми, на навчальній меті: які теоретичні знання мають бути освоєні та практичні вміння здобуті. У експериментальних класах мотивація зосереджувалася не тільки навколо обраної теми, але й на видах і способах творчої самостійної діяльності. Вона будувалася таким чином, щоб учні зуміли освоїти теоретичні знання не просто задля власного освітнього продукту, а й для практичного їх використання у творчій самостійній роботі, яка й стала їхнім сходженням

на більш високий рівень освіченості й мислення. Мета самостійної роботи при цьому поєднувала дві складові: пізнавальну і творчу. Пізнавальна (когнітивна) мета передбачала освоєння теоретичних основ та практичних умінь, як і в контрольних класах. Творча (креативна) мета при вивченні конкретної теми була спрямована на створення нового для кожного учня освітнього продукту. Якість одержаного освітнього продукту (за відомими учню критеріями) визначала оцінку освоєння даного матеріалу. Учню з самого початку надавалася можливість прогнозування своєї роботи, обрання найбільш сприятливого варіанту для досягнення успіху.

Отже, вже на мотиваційно-цільовому етапі самостійного освоєння матеріалу здійснювалася евристична робота учнів, спрямована на пошук і уточнення мети власної самостійної діяльності. Самостійна робота мала усі ознаки евристичної технології навчання: можливість вибору рівня навчальних досягнень; спрямованість на діагностичний підхід до перебігу й результатів роботи та її оцінки; можливість для кожного суб'єкту навчання реалізувати себе у творчій самостійній діяльності (індивідуальній, груповій, колективній).

Тільки за таких умов, тільки при виході на справді творчу орбіту навчальної діяльності можна було досягти реального продуктивного результату – щодо змісту і значення самостійно створеного творчого продукту (як зовнішнього показника творчої самореалізації), а також стосовно внутрішніх позитивних змін особистості автора (зміцнення його мотиваційного потенціалу, становлення здібностей і умінь, як операційних, так і рефлексивних, нової якості і потужності). Завдяки захисту більш якісних, ніж раніше досягнень, відбуваються позитивні зміни й у комунікативному полі особистості, тобто позитивні зміни у ставленні до нього вчителя, товаришів, і ставлення його до оточуючих колег, світу.

Самостійні роботи з освоєння теоретичного матеріалу передбачають, що ті, хто навчаються, в ході пояснення нового матеріалу вчителем чи поданої підручником інформації, наприклад, за допомогою різних механізмів творчої діяльності переосмислюють, трансформують ці знання у відповідності до власного розуміння і ступеня готовності визначення основних понять, тлумачення закономірностей та узагальнень.

Забезпечення етапу операційного виконання мети, завдань самостійної роботи передбачало послідовне виконання технологічної специфіки творчої діяльності учнів: формулювання власної пізнавально-творчої проблеми,

виявлення суттєвих суперечностей, порівняння з іншими версіями і, якщо необхідно, отримання консультації вчителя чи звернення до підручника тощо; глибоке, тривале занурення у творчий пошук: переконання, що лише за таких умов праці можна досягти значних продуктивних успіхів і отримати задоволення від роботи; застосування механізмів творчої пізнавальної діяльності, наприклад, пошук невідомого за допомогою механізму «аналіз через синтез»; повноцінне забезпечення учнів засобами і методами самоконтролю та поточної корекції під час виконання творчого завдання.

Під час створення зовнішнього продукту учень створював і внутрішній продукт своєї освітньої діяльності – переосмислені і змінені знання, здібності, способи діяльності, тобто внутрішні новоутворення учня, якісно нові результати самостійної роботи. Важливо, що вже на мотиваційному етапі евристичної технології перед вивченням теми у творчій взаємодії вчителя і старшокласників формулювалися якісні показники й критерії високого й достатнього рівнів майбутніх рефератів, творів, рецензій тощо. Виконання таких операцій на мотиваційно-цільовому етапі евристичного навчання носили обов'язковий характер, оскільки мотиваційні заходи були потрібні не лише перед освоєнням навчальної теми, але й перед кожним етапом самостійної роботи. Мотивація в евристичній технології навчання вимагає більше часу на відміну від традиційного навчання, але вона суттєво підвищує рівень психологічної і навчальної готовності учнів до виконання складної самостійної роботи. Вона виявляється не в мотиваційному монолозі вчителя, хоча він ні в якому разі не виключається, а в самостійних діях самих учнів, які після з'ясування педагогом значення, мети і привабливості майбутньої теми тепер уже самостійно (згідно з принципом творчої самостійності у евристичному навчанні) мали сформулювати мету і завдання власної творчої роботи – підготовки доповіді, усного виступу, складання таблиць, схем тощо. Результатом таких кроків мотивації, на відміну від традиційного навчання, є підвищення зацікавленості в успішності самостійної роботи, яка починається не з планування певних дій, а з самомотивації та цілепокладання, прогнозування конкретних освітніх продуктів.

Евристичне навчання підтверджує свою інноваційність і робить наголос на розширення сфери творчої діяльності, вводить самостійну роботу як обов'язковий норматив під час освоєння навчального матеріалу. При цьому різні види самостійної роботи мають обов'язково відповідати

параметрам сучасної евристичної технології: бути особистісно зорієнтованими, евристичними за змістом і результатами діяльності, завершеними на рефлексивному й оціночному рівнях. За таких умов кожний учень має створити свій власний освітній продукт, без якого неможливо уявити сучасний навчальний процес.

Висновки основного матеріалу. Отже, основна функція самостійної праці учнів у евристичному навчанні – створення власних творчих продуктів освіти. Евристична технологія досить однозначно ставить вимогу: створений учнем освітній продукт не буде повноцінним, особистісно значимим, якщо випустить хоча б один крок у поступовому самостійному конструюванні визначеного продукту. Ми повністю доводимо ці положення в проведеному дослідженні.

Аналіз праць, присвячених особливостям організації самостійної роботи в евристичному навчанні, засвідчив, що багато аспектів цієї проблеми потребують подальшого дослідження, зокрема діагностичний і корекційний компоненти евристичної самостійної діяльності старшокласників у гуманітарних спеціалізованих класах. Є потреба уточнити домінантні пізнавально-творчі здібності старшокласників як складову пізнавальної самостійності та умови для їх успішного розвитку у розглянутій технології навчання.

Перспектива подальших досліджень убачається в розробці діагностичного інструментарію самостійних робіт для формування пізнавальної самостійності учнів при вивченні гуманітарних дисциплін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Долбенко Т. Формування пізнавального інтересу учнів засобами науково-пізнавальної літератури. / Т. Долбенко // Рідна школа. – 2006. – № 2. – С. 55 – 57.
2. Зеленкова Н. Формування пізнавальної самостійності старшокласників у навчальному процесі. / Н. Зеленкова // Рідна школа. – 2005. – № 8. – С. 31 – 33.
3. Лазарєв М. О. Гуманістична парадигма освіти: генеза й концептуальні основи / М. О. Лазарєв // Педагогічні науки : Зб. наук. пр. – Суми : СумДПУ, 2005. – Ч. 1. – С. 61 – 69.
4. Мірошник С. Проблема формування творчої самостійної діяльності учнів у педагогічній науці / С. Мірошник // Світло. – № 1. – 2003. – С. 10 – 13.
5. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта. – 2002. – № 26. – 24.04 – 1.05.
6. Петров В. Самостоятельная познавательная деятельность в системе развивающего обучения / В. Петров, Л. Цулая, О. Петрова // Вестник ЧГПУ. – 2000. – № 4 (электронный вариант).
7. Пидкасистый П. И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении: Теоретико-экспериментальное исследование. / П. И. Пидкасистый. – М. : Педагогика, 1980. – 240 с.
8. Хуторской А. В. Дидактическая эвристика. / А. В. Хуторской – Теория и технология креативного обучения. – М. : Изд-во МГУ, 2003. – 416 с.

РЕЗЮМЕ

Н. М. Усенко. Организация самостоятельной работы школьников на мотивационно-целевом и операционном этапах эвристической технологии обучения

Эвристическое обучение направлено на самостоятельное создание значимых для ученика образовательных продуктов, на постоянное освоение креативных механизмов и методов деятельности, активное формирование познавательной самостоятельности. Поэтому организация на всех этапах эвристической технологии самостоятельного творческого труда – его мотивация, целевая установка, реализация отдельных компонентов, диагностика результатов – требует тщательных и компетентных педагогических действий.

Ключевые слова: эвристическое обучение, самостоятельная работа, познавательная самостоятельность, мотивационно-целевой компонент, операционный компонент.

SUMMARY

N. Usenko. Organization of independent work of schoolchildren on the motive-purposeful and acting stages of heuristic learning

Heuristic learning is directed on independent creation of meaningful for a student educational products, on the permanent mastering of creative mechanisms and methods of activity, active forming of cognitive independence. Therefore organization on all of the stages of heuristic technology of independent creative work – his motivation, having a special purpose setting, realization of separate components, diagnostics of results – requires careful and competent pedagogical actions.

Key words: heuristic learning, independent work, cognitive independence, motive-purposeful stage, acting stage.

УДК 373.5.018.32-058.862:37.035

Г. Д. Хархан

Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

ПРИНЦИПИ ПІДГОТОВКИ ДІТЕЙ-СИРІТ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ В УМОВАХ ІНТЕРНАТНОГО ЗАКЛАДУ

У статті розглянуто поняття «принцип» та виділено основні принципи підготовки дітей-сиріт до сімейного життя в умовах інтернатного закладу, а саме: природовідповідності, культуровідповідності, соціальності, довіри та підтримки, незбудження статевого потягу, переключення статевої енергії, конкретності й зрозумілості, самореалізації, на яких повинна ґрунтуватися виховна робота у процесі формування особистості сім'янина, з огляду на сучасний стан реформування державної системи опіки.

Ключові слова: принцип, інтернатний заклад, діти-сироти, сімейне життя.

Постановка проблеми. Одним з показників цивілізованого суспільства є захист найбільш незахищених прошарків населення, зокрема дітей, що з різних причин не мають можливості виховуватися в рідній сім'ї. За даними Державного комітету статистики України, кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, станом на 01.01.2009 року становила